

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

АНДРУХІВ О. І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного
управління
(Заклад вищої освіти
«Університет Короля Данила»)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.1>

**ПРАВОВА ПРИРОДА ГЕНОЦИДУ:
ІСТОРІЯ ТА ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ**

У статті здійснюється трактування правового змісту поняття геноциду та характеристики основних прикладів злочинів геноциду в ХХ ст., їх трактування в міжнародному праві. Встановлено, що автором поняття «геноцид», а також співавтором Конвенції ООН «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» був польський фахівець з міжнародного права Р. Лемкін. Його ініціатива опиралася насамперед на необхідність покарання і недопущення в майбутньому злочинів, які вчиняли нацисти по відношенню до євреїв, а також злочинів радянської влади, в тому числі й по відношенню до українців. Серед основних прикладів актів геноциду, які отримали реальне практичне вирішення в міжнародних судових інстанціях нами виокремлено вбивство боснійських мусульман у Сребрениці; геноцид в Камбоджі (1970-ті); вбивства корінних народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року. Констатовано, що саме вбивство боснійських мусульман у Сребрениці близьке за характером до злочинів, які вчиняли росіяни в Україні. Проаналізовано рішення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії, а також Міжнародного суду ООН, які звинуватили в геноциді окремих військових, а не окрему країну, яка була ініціаторкою збройної інтервенції, заохочувала до вчинення актів геноциду. Аналізуючи історично детерміновані умови становлення правового змісту поняття геноцид, а також реальні випадки кваліфікації подібних злочинів у міжнародних чи національних судових інстанціях, встановлено, що для України може бути позитивним кейсом судове рішення німецького суду стосовно обвинувачення Н.Йоргіча та М.Соколовича у вчиненні геноциду на території Боснії та Герцеговини, а також чітка фіксація злочинів проти мирного населення після 24 лютого 2024 р. Констатовано, що міжнародні судові інстанції досить обережно ставляться до кваліфікації злочинів в умовах війни, як актів геноциду. Негативним явищем на нашу думку є те, що всі судові рішення з питань геноциду, зокрема в міжнародних інстанціях, є тривалими в часі, а тому констатація злочинів геноциду по відношенню до українців це питання кількох років, якщо не десятиліть.

Ключові слова: *правова традиція, правова система, правова культура, праворозуміння, право, історизм.*

Andrukhiv O. I. The legal nature of genocide: the history and practice of qualifying the crime

The article interprets the legal content of the concept of genocide and characteristics of the main examples of genocide crimes in the 20th century, their interpretation in international law. It has been established that the author of the concept of “genocide” and the co-author of the UN Convention “On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide and its Punishment” was the Polish specialist in international law R. Lemkin. His initiative was primarily based on the need to punish and prevent future crimes committed by the Nazis against Jews, as well as crimes committed by the Soviet authorities, including against Ukrainians. Among the main examples of acts of genocide that received a real practical solution in international courts, we single out the killing of Bosnian Muslims in Srebrenica; genocide in Cambodia (1970s); the 1994 massacres of indigenous Tutsi and Hutu peoples in Rwanda. It has been established that the killing of Bosnian Muslims in Srebrenica is similar in nature to the crimes committed by the Russians in Ukraine. The decision of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, as well as the International Court of the United Nations, which accused individual military personnel of genocide, and not an individual country that initiated the armed intervention and encouraged the commission of acts of genocide, was analyzed. Analyzing the historically determined conditions for the formation of the legal content of the concept of genocide, as well as real cases of the qualification of similar crimes in international or national courts, it was established that for Ukraine the court decision of the German court regarding the accusation of N. Yorgich and M. Sokolovich of committing genocide on the territory of Bosnia and Herzegovina, as well as the clear fixation of crimes against the civilian population after February 24, 2024. It has been established that international judicial authorities are quite cautious about the qualification of crimes in conditions of war as acts of genocide. In our opinion, a negative phenomenon is that all court decisions on genocide, particularly in international instances, take a long time, and therefore the determination of crimes of genocide against Ukrainians is a matter of several years, if not decades.

Key words: *legal tradition, legal system, legal culture, legal understanding, law, historicism.*

Вступ. Впродовж останніх майже двох років ми є свідками масових злочинів російських військових на території України. У суспільній свідомості масові вбивства мирних жителів асоціюються насамперед з поняттям геноциду. Це природньо з тієї точки зору, що росіяни вже були організаторами одного геноциду проти українців – Голодомору 1932–1933 рр. Так само, всім відомо про звірства, які вчиняли російській військові в Грузії, Чечні, Сирії. Підсилює суспільну увагу до проблеми рішення Міжнародного кримінального суду в Гаазі, який в березні 2023 р. видав міжнародні ордери на арешт президента росії В. Путіна й уповноваженої з прав дитини М. Львової-Белової, яких звинуватили у злочинах проти неповнолітніх – насильній депортації та усиновленню неповнолітніх громадянами росії. Подібні дії проти дітей трактуються міжнародним правом, як ознака геноциду. Однозначно, що реального правового наслідку цього рішення так і не відбулося. Одночасно, Україна все ж таки подала 26 лютого 2022 р. позов до Міжнародного суду ООН, в якому просила суд «спростувати звинувачення Росії у геноциді російськомовного населення і визнати, що Росія викривляє поняття «геноцид», виправдовуючи ним повномасштабне вторгнення» [5]. Перші слухання з цієї справи розпочалися у вересні 2023 р.

Ці та інші приклади засвідчують, що вивчення правової природи злочину геноциду, а також аналіз реальних рішень міжнародних судових інстанцій стосовно злочину геноциду, дасть можливість сформуванню загального уявлення про цю проблему, а також визначити

ймовірні перспективи України з притягнення до відповідальності росії або окремих її громадян у вчиненні геноциду по відношенню до українців.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є трактування правового змісту поняття геноциду та характеристики основних прикладів злочинів геноциду в ХХ ст., їх трактування в міжнародному праві.

Результати дослідження. В історію людської цивілізації було чимало випадків коли мало місце фізичне знищення цілої групи людей чи народності. Яскравими прикладами масового знищення населення за етнічними, мовними чи расовими ознаками було колоніальне завоювання Північної Америки, Африки, Азії. Цілий ряд дослідників, які досліджували правову природу і наслідки колонізації прийшли до думки, що цей процес був проявом «внутрішнього геноциду», який реалізувався в два етапи. На першому етапі відбувалося знищення корінного населення колонії, на другому етапі відбувалося утвердження імперського способу життя, культури, цінностей, які закономірно трактувалися як вищі [14; 15].

Закономірно, що на початку ХХ ст. чи навіть напередодні Другої світової війни, масові вбивства населення в умовах колонізації не сприймалися, ані як військовий злочин, ані як геноцид.

Як наслідок, чіткого правового визначення злочин геноциду набув тільки після Другої світової війни. Вперше, офіційно поняття «геноцид» в публічний простір і правову сферу впровадив польський фахівець з міжнародного права Р. Лемкін. Його першочерговим завданням було розмежувати факти вбивства мирного населення під час війни від військових злочинів. Як наслідок, 1944 р. у праці «Правління Осі в окупованій Європі» (“Axis rule in occupied Europe”) він детально описав злочини нацистів і запропонував визнавати їх геноцидом. Р. Лемкін зокрема пропонував трактувати геноцид, як «скоординовані дії для знищення національних груп, а також їхніх свободи, здоров'я, гідності, політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національної свідомості, релігії та економічних засад існування» [13].

Ідея Р. Лемкіна була актуальною але не досконалою. Власне у згаданій праці й аж до 1951 р. він вважав, що єдиною державою, яку можна було звинуватити в геноциді був СРСР (натомість у вбивствах євреїв у німецьких концентраційних таборах він звинувачував не державу, а режим і окремих політичних і військових діячів – *О.А.*) [13]. Як наслідок, з самого початку Р. Лемкін асоціював геноцид з грубим порушенням прав людини – масовими депортаціями, стратою політичних в'язнів тощо. Назагал ідеї Р. Лемкіна можна трактувати, як антикомунізм, і вони особливо посилювалися в період «холодної війни» [20, р. 553]. Цікаво, що про наймасовіший злочин більшовицького режиму – штучний голод на території України, Р. Лемкін не згадував.

Тільки згодом, Р. Ленкін опублікував статтю «Радянський геноцид в Україні» [2], у якій події 1932–1933 рр. він охарактеризував, як «класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації – винищення української нації» [2, с. 37]. Власне Голодомор, польський дослідник визнавав третім етапом геноциду, якому перебували репресії проти селянства та інтелігенції в 1920-х рр. Так само Голодомор 1932–1933 рр. не став завершальним етапом геноциду українців. Р. Ленкін, зокрема вказує, що «між 1920 і 1939 роками частка українців в населенні України знизилася з 80% до лише 63%» [2, с. 41].

Назагал, аргументи наведені польським правником були достатніми для того, щоб 1946 р. було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН в якій геноцид визнавався «злочином, що порушує норми міжнародного права і суперечить духу і цілям Організації Об'єднаних Націй, і що цивілізований світ засуджує його, визнаючи, що протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству, і будучи переконаними, що для рятування людства від цього огидного нещастя необхідне міжнародне співробітництво» [3]. Власне Р. Лемкін був автором Конвенції ООН «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього», прийнятої 1948 р. [3]. Важливо, як згадував сам Р. Лемкін, було чітко визначити правовий зміст поняття геноциду, адже під час нюрнберзького трибуналу над нацистами в 1946 р. їх звинувачували винятково у військових злочинах [21, р. 175].

Окрім підготовки тексту Конвенції, Р. Лемкін прикладав чимало дипломатичних зусиль для того, щоб її ратифікували [9, р. 632]. В ході дискусій він відмовився, від ідеї, що переслідування політичних рухів чи течій також є геноцидом. Власне, умовою, що сприяла ратифікації Конвенції і вступу її в дію з 1951 р. стала «холодна війна», адже США, які відмовлялися ратифікувати документ, змушені були його прийняти, щоб не стати в один ряд з СРСР.

Отже, Конвенція «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» пропонує розуміти геноцид, як «дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку» в спосіб убивства членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисного створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; мір, розрахованих на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; насильницьку передачу дітей з однієї людської групи в іншу [3].

Багато науковців, які досліджували етимологію поняття геноцид, сходяться на думці, що запропоноване в Конвенції ООН визначення було політичним компромісом між державами. Пізніше в публічному просторі це призвело до певних спекуляцій, адже поняття геноцид вживали і у випадках, коли подібних дій не було, а мали місце скажімо «етнічні чистки» [21, р. 176]. Власне, часто поняття геноциду застосовують до дій урядів держав, які не передбачають жодних злочинних дій.

Про «політичний» характер норм згаданої Конвенції свідчить і процес її ратифікації національними урядами. У 1951 р. її ратифікували тільки дві країни, які були члена Ради безпеки ООН – Франція та Республіка Китай (сучасний Тайвань). У 1954 р. Конвенцію ратифікував СРСР, Велика Британія – 1970 р., Китайська Народна Республіка (замінила ООН Тайвань) – ратифікувала конвенцію в 1983 р., а США ратифікували її тільки 1988 р. [7, р. 85]. Як результат, реально норми Конвенції «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» почали застосовуватися тільки в 1990-х рр. [10].

Назагал, впродовж ХХ ст. прийнято говорити про декілька класичних прикладів злочину геноциду. Українська дослідниця Ю. Івчук, вказує, що впродовж другої половини ХХ ст. було декілька випадків геноциду, які в тому числі розглядалися Міжнародним кримінальним судом, зокрема «вторгнення Індонезії в Східний Тимор (1975), вбивства червоних кхмерів у Камбоджі (1970-ті), вбивства народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року, різанину в Сребрениці 1995 року» [1, с. 686]. На нашу думку, до згаданих прикладів доцільно додати ще масові вбивства 1965–1966 рр. в Індонезії, геноцид індусів 1971 р. в Бангладеші, геноцид сикхів 1987 р. «тихий Голокост» або геноцид у Гватемалі 1960–1996 рр. У всіх згаданих подіях мало місце масове вбивство значних груп людей за національною, етнічною, політичною чи релігійною ознакою. Важливо, що масові вбивства 1965–1966 р. в Індонезії (вбито офіційно близько 1,2 млн, неофіційно 2–3 млн. осіб) можна трактувати як поліцид. Останнє поняття було впроваджено в західній правовій науці для кваліфікації злочинів, які не підпадають під поняття геноциду (Конвенція «Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього» виключає вбивство з політичних мотивів, як ознаку геноциду – *О.А.*). Автором терміну поліцид прийнято вважати ізраїльського міністра закордонних справ 1967 А. Евана, а в наукове середовище термін впровадив професор Стів Дж. Стерн, який трактував його як «знищення національної незалежності» [16]. В Оксфордському словнику поняття поліцид трактують, як «вбивство або знищення певної групи через її політичні чи ідеологічні переконання» [17]. На нашу думку, поліцид – це різновид політичних репресій і один із засобів для політичної чистки в середині країни. Суттєвою відмінністю між геноцидом та поліцидом, є те, що останній має винятково внутрішньодержавну природу, натомість геноцид може мати і зовнішню дію. Сучасна агресія і злочини росіян в Україні є яскравим прикладом саме геноциду, коли відбувається вбивство не політичних опонентів, а осіб іншої національності.

Назагал, впродовж 1990-початку 2000-х рр. офіційно розглядалися три справи пов'язані зі злочинами геноциду: вбивство боснійських мусульман у Сребрениці; геноцид в Камбоджі (1970-ті); вбивства корінних народів тутсі та хуту у Руанді 1994 року.

Якщо шукати аналогії між цими справами і подіями в Україні, то найбільш близьким є вбивство 1995 р. більше 8000 боснійських (мусульманського віросповідання) чоловіків та хлопчиків у Сребрениці. Близькість полягав, в тому, що Боснія і Герцеговина зазнали зовнішньої агресії з боку Сербії, яка за аналогією із сучасною росією висувала територіальні претензії до сусідньої держави, а також поширювала шовіністичні ідеї, які заперечували право боснійців на власну державу. Власне, 2001 р. Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії виніс перший вирок в справі геноциду проти боснійців генералу Радиславу Крстичу, який відповідав за вбивство цивільних. Цікаво, що під час апеляції, генерал був визнаний невинним у вчиненні геноциду, його оголосили винним у сприянні і підбурюванні до вчинення геноциду. Цікаво й те, в лютому 2007 р. Міжнародний суд ООН прийняв резолюцію в якій вказав, що Сербія, як держава, яка розпочала інтервенцію, не несе відповідальності за події в Сребрениці, констатовано тільки, що вона «могла зробити більше для запобігання геноциду і що Сербія не покарала винних» [8]. Так само, не було задоволено звернення представників Боснії та Герцеговини, які наводили факти інших масових злочинів на території держави під час інтервенції Сербії.

Назагал Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії офіційно звинуватив у вчиненні геноциду В. Поповича, Л. Беара, Р. Младича та Р. Караджича та ще декількох осіб [8]. Цікавим в цьому контексті є рішення Вищого регіонального суду Дюсельдорфа, який у 1997 та 1999 р. виніс обвинувальні акти Н. Йоргічу та М. Соколовичу, які вчиняли акти геноциду по відношенню до боснійців за межами Сребрениці. Причиною чому суд над згаданими військовими відбувався в Німеччині було те, що вони проживали в країні. Показово, що німецький суд швидше за міжнародні судові інстанції виніс рішення про вчинення актів геноциду і засудив, для прикладу Н. Йоргіча до чотирьох довічних термінів. Цікаво, що Н. Йоргіч направив скаргу в Європейський суд з прав людини, який 2007 р. заслухавши апеляцію, підтвердив рішення Німеччини про визнання етнічної чистки геноцидом. Власне ЄСПЛ підтвердив, що тлумачення терміну геноциду, як дій, які включають знищення групи як соціальної одиниці [12].

Приклад згаданого судового процесу засвідчує, що міжнародні судові інстанції дуже обережно ставляться до кваліфікації злочину геноциду і як правило не вдаються до обвинувачення чи притягнення до відповідальності конкретної країни, акцентуючи увагу на особистій волі та ініціативі окремих осіб. Можна припустити, що така ситуація відбудеться і в контексті обвинувачення росії в акті геноциду проти українців після повномасштабного вторгнення. Позитивні надії покладаються на Міжнародний кримінальний суд – нову міжнародну судову інституцію, що почала функціонувати 2002 р. з прийняттям і ратифікацією Римського статуту. Власне, у відповідності до ст. 5 Римського статуту, геноцид – це один із найсерйозніших злочинів, які викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства [18]. У ст. 6 Статуту Міжнародного кримінального суду, визначення геноциду і актів геноциду, тотожне до норм Конвенції ООН. Отже, в кожному зі згаданих міжнародних актів, геноцид – це заборонений міжнародним правом злочин [3].

Власне Україна двічі звернулася в Міжнародний кримінальний суд в питанні геноциду. Вперше, як уже згадувалося вище це відбулося в лютому 2022 р. – так зване «дзеркальне звинувачення», адже росія на основі фальшивих фактів звинувачувала Україну в геноциді «народу Донбасу», чим підбурювала до збройної агресії та геноциду проти українців [11]. В листопаді 2022 р. генпрокурор України констатував, що відбувається п'ять проваджень, вході яких міжнародні слідчі зафіксували «понад 300 фактів, які підпадають саме під визначення геноциду» [19]. Оскільки після звільнення всіх тимчасово окупованих українських територій, всі дізнаються про інші злочини росіян, зокрема в Маріуполі, наведений перелік злочинів росіян проти народу України не є вичерпним.

Українському позову до Міжнародного кримінального суду в листопаді 2022 р. передувало прийняття 14 квітня 2022 р. Постанови Верховної ради «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» [4]. У постанові, апелюючи до положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, норм звичаєвого міжнародного права,

а також Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вказувалося на злочини, які вчинили росіяни в Україні. Конкретизуючи форми геноциду, українські парламентарі справедливо наводять наступні приклади:

– Дії Збройних сил Російської Федерації на території України проти цивільного населення здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, Український народ як окрему національну групу шляхом вбивства членів цієї групи, спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу цієї групи, умисного створення для цивільного населення України таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення Українського народу, насильницької передачі дітей України на територію Російської Федерації або на тимчасово окуповані Російською Федерацією території України.

– Масовими є факти вчинення Збройними силами Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях звірств (зокрема, в містах Буча, Ірпінь, Маріуполь, селища міського типу Бородянка, Гостомель та багатьох інших населених пунктах на території України), що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, позбавлення свободи людей, їх катування, гвалтування, глумління над тілами вбитих і замучених, розстріли людей, цілих сімей, включно з дітьми, які намагалися евакуюватися з окупованих населених пунктів Донецької, Київської, Луганської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей. Після звільнення окупованих Російською Федерацією територій стають відомими все більше таких моторошних, нелюдських, цинічних фактів.

– Окупанти умисно спрямовують військові дії на цивільне населення, цивільні об'єкти та об'єкти, що користуються особливим захистом (лікарні, школи, дитсадки), як у Маріуполі (скидання бомб на пологовий будинок, театр, де в укритті знаходилися люди, а біля самої будівлі був напис «Діти»), практично знищуючи цілі міста (Волноваха, Ізюм, Маріуполь, Охтирка, Чернігів, Щастя та низка інших населених пунктів).

– Блокада населених пунктів, знищення в таких пунктах цивільної інфраструктури (електро-, водо- та теплопостачання тощо) в поєднанні з перешкоджанням доступу гуманітарних вантажів та евакуації мирного населення позбавляє населення доступу до базових потреб, необхідних для виживання, а саме води, їжі, тепла в холодну пору року, ліків та медичної допомоги, і розраховано на заподіяння виняткових страждань та, в підсумку, фізичне знищення мирного населення в багатьох населених пунктах на території України.

– Численними також є факти примусового переміщення тисяч людей, в тому числі дітей, з числа цивільного населення України на територію Російської Федерації або тимчасово нею окуповані території України. Примусове видворення та переселення українських громадян, як це масово відбувається з мешканцями Маріуполя, також доводить намір знищити Український народ, припинити його існування на певній території. Примусове переміщення українських дітей на територію Російської Федерації та передача їх на виховання до чужого середовища свідчать про мету знищення їхньої самоідентифікації як українців.

– Численними є випадки фізичного та психічного насильства щодо представників українських органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників громадських організацій та інших місцевих активістів, журналістів, священнослужителів та інших авторитетних в українському суспільстві осіб. Такі дії спрямовані на пригнічення та знищення еліти Українського народу [4].

Висновки. Таким чином, аналізуючи історично детерміновані умови становлення правового змісту поняття геноцид, а також реальні випадки кваліфікації подібних злочинів у міжнародних чи національних судових інстанціях, можна сформулювати наступні висновки, які дозволяють визначити перспективи стосовно кваліфікації дій росіян в Україні як геноцид і притягнення до відповідальності військово чи вище політичне керівництво країни агресорки, зокрема:

– судові рішення німецького суду стосовно обвинувачення Н. Йоргіча та М. Соколовича у вчиненні геноциду на території Боснії та Герцеговини, а також підтвердження Європейського суду з прав людини, що національний суд не порушив норм міжнародного права,

може бути позитивним кейсом для імплементації в українське законодавство і притягненні до відповідальності окремих військових країни агресорки;

– міжнародні судові інстанції досить обережно ставляться до кваліфікації злочинів в умовах війни, як актів геноциду. Приклад судового рішення по геноциду в Сребрениці демонструє відсутність політичної волі в рішенні суду, зокрема в не визнанні ролі Сербії у вчиненні геноциду чи підбурювання до нього;

– всі судові рішення, зокрема в міжнародних інстанціях є тривалими в часі, а тому констатація злочинів геноциду по відношенню до українців після 24 лютого 2022 р. це питання кількох років, якщо не десятиліть. Єдиним чинником, що сприятиме пришвидшенню такого рішення є чітка фіксація злочинів російських військових, а також завершення військових дій, для встановлення повної картини масових злочинів проти мирного населення.

Список використаних джерел:

1. Івчук Ю.Ю. Поняття «геноциду» як міжнародного злочину та особливості притягнення до відповідальності у світлі збройної агресії Російської Федерації проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 685–687.
2. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами). / Редактор Роман Сербин, упорядник Олеся Стасюк. К.: Майстерня книги, 2009. 208 с.
3. Про запобігання і покарання злочинів геноциду і покарання за нього: Конвенція ООН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U>. (дата звернення: 01.12.2023).
4. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>. (дата звернення: 15.12.2023).
5. Ульяновська М. Україна проти Росії – справа про геноцид у Міжнародному суді ООН в Гаазі. URL: <https://www.holosameryky.com/a/ukrajina-proty-rosiji-v-haazi/7289313.html>. (дата звернення: 11.12.2023).
6. Що таке геноцид: правовий вимір. URL: <https://ti-ukraine.org/news/shho-take-genotsyd-pravovuj-vumir/>. (дата звернення: 11.12.2023).
7. Bachman J. S. (2017). *The United States and Genocide: (Re)Defining the Relationship with Genocide*. London: Routledge, 2018. 220 p.
8. Charter D. Hague court sentences Bosnian Serbs to life for Srebrenica genocide. 10 June 2010. URL: <https://www.thetimes.co.uk/>. (дата звернення: 20.12.2023).
9. Gaeta P. On what conditions can a state be held responsible for genocide? *European Journal of International Law*. 2007. Vol. 18. № 4. P. 631–648.
10. Hoffman S.-L. *Human Rights in the Twentieth Century*. Cambridge University, 2010. PP. 1–26. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511921667>. (дата звернення: 21.12.2023).
11. *Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent*. New Lines Institute for Strategy and Policy; Raoul Wallenberg Centre for Human Rights. 27 May 2022. URL: <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/English-Report.pdf>. (дата звернення: 22.12.2023).
12. Jorgić V. Germany Judgement, hudoc.echr.coe.int, 12 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-81608%22%5D%7D>. (дата звернення: 20.12.2023).
13. Lemkin R. *Axis rule in occupied Europe*. Washington. 1944. 722 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015005077436&seq=5>. (дата звернення: 21.12.2023).
14. Maybury-Lewis D. (2002). *Genocide against Indigenous peoples. Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*. University of California, 2002. PP. 43–53. URL: https://www.libraryofsocialscience.com/assets/pdf/Hinton-Annihilating_Difference.pdf. (дата звернення: 23.12.2023).
15. Moses A. D. *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*. Berghahn, 2004. 344 p.
16. *Policide*. URL: <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/policide>. (дата звернення: 14.12.2023).

17. Politicide. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/dictionary/politicide_n?t1=true. (дата звернення: 14.12.2023).

18. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. *The official site of the International Criminal Court*. URL: <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEngl.pdf>. (дата звернення: 14.12.2023).

19. Ukrainian law enforcement officers record more than 300 cases of genocide – top prosecutor. *Ukrinform*. 21 February 2023. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3605179-ukrainian-law-enforcement-officers-record-more-than-300-cases-of-genocide-top-prosecutor.html> (дата звернення: 15.12.2023).

20. Weiss-Wendt A. Hostage of Politics: Raphael Lemkin on «Soviet Genocide». *Journal of Genocide Research*. Routledge, 2005. №7 (4). PP. 551–559. doi:10.1080/14623520500350017 (дата звернення: 24.12.2023).

21. Weiss-Wendt A. When the End Justifies the Means: Raphaël Lemkin and the Shaping of a Popular Discourse on Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*: Vol. 13: Iss. 1. PP. 173–188. URL: <https://commons.com.ua/ru/rafael-lemkin-ta-formuvannya-diskursu-pro-genocid/>. (дата звернення: 24.12.2023).

